

Kriminaliniai mitai

Santrauka

Esminė straipsnyje nagrinėjama problema – kriminalinių mitų samprata, savybės, funkcijos, padariniai. Kriminaliniai mitai – tai socialinių mitų forma, kurių turinį sudaro stereotipinis žinojimas apie nusikaltimus, teisėsaugos pareigūnus, nusikaltėlius, aukas ir t.t. Nors toks žinojimas neretai yra gerokai nutolęs nuo realybės, vis tik jis sėkmingai konkuruoja su moksliniu žinojimu ir daro įtaką ne tik paprastų visuomenės narių emocijoms ir esamos situacijos suvokimui, bet ir mokslininkų, politikų priimamiems sprendimams ir formuojamam nusikaltimų kontrolės politikos pobūdžiui.

Problema dabar yra labai aktuali ir Lietuvoje, kur kriminalinio pobūdžio naujienoms žiniasklaidoje skiriamas didžiulis dėmesys. Straipsnyje bandoma atsakyti į tokius klausimus: kas apskritai yra mitas? Kokie galimi mitų analizės būdai? Kas yra kriminalinis mitas? Kokios yra kriminalinio mito savybės ir funkcijos? Straipsnyje nagrinėjamas ir Lietuvoje gana paplitęs kriminalinis mitas apie mirties bausmę.

Remiantis atlikta analize daromos tokios išvados:

1. Kriminalinis mitas – tai kolektyvinis problemų, susijusių su nusikalstamumu, aprašymas besiremiantis realiais socialiniais faktais, tačiau juos iškraipantis, “išpučiantis” iki socialinės problemos lygmens, akcentuojantis tik siaurą tam tikro reiškinio aspektą. Kriminalinis mitas pateikiamas kaip natūralus, savaime suprantamas dalykas, todėl visuomenė perima jį netikrindama.

2. Kriminalinius mitus neretai kuria žiniasklaida ir oficialioji valdžia. Mitų kūrimas ir jų stiprinimas yra susijęs su komerciniais, ideologiniais, politiniais ir kt. tikslais.

3. Kriminaliniai mitai kuriami sureikšminant problemos svarbą, nuolat ją akcentuojant. Kriminalinių mitų kūrimui naudojamos tokios priemonės ar jų deriniai: atrenkamasis faktų pateikimas; kriminalinių stereotipų kūrimas; nuomonės kaip fakto pateikimas; žurnalisto nuomonės pateikimas pasitelkiant kitus šaltinius; tendencingas aprašymas, etikečių klijavimas; rėmimasis nepagrįstu autoritetu; fakto atskyrimas nuo jo konteksto; atrenkamasis interviu ir kt.

4. Kriminaliniai mitai pasižymi tokiomis savybėmis: paprastai jie susiejami su nepopuliariomis visuomenėje grupėmis, kurių atžvilgiu jau egzistuoja tam tikras neigiamas nusistatymas; kriminalinių mitų elementas — nekalta, bejėgė auka; kriminaliniai mitai teigia, kad nusikaltėliai kelia rimtą grėsmę visuomenės saugumui, tradiciniam gyvenimo būdai, normoms, vertybių sistemai, gali sugriauti “normalų” gyvenimą.

5. Kriminalinių mitų funkcijos: jie deformuoja realybę, parodydami ją tokią, kokios pageidauja kriminalinių mitų kūrėjai; klasifikuoja mūsų požiūrius į nusikalstamumą, teisėsaugos sistemą, nusikaltėlius, aukas; palaiko jau susiklosčiusius požiūrius į šią problemą, keisdami, prisitaikydami prie pakitusių sąlygų; užpildo mūsų žinojimo spragas, pateikdami supaprastintas schemas, atsakymus į rūpimus klausimus; leidžia prasiveržti emocijoms ir nukreipia jas tam tikra linkme, “nuleidžia garą” ir šitaip apsaugo visuomenę nuo socialinių neramumų.

6. Kriminalinių mitų padarinys – baimės, nesaugumo jausmas, uždantis visuomenę į

užburta ratą (“viktimizacijos baimė – socialinis atskyrimas – didėjanti rizika tapti auka – didėjantis nusikaltimų skaičius – dar labiau išaugusi baimė”). Mitai maskuoja realias socialines problemas, kliudo moksliniams nusikalstamumo tyrimams.

Kriminaliniai mitai yra patvarūs ir ilgaamžiai, jie lengviau įsigali negu “nublanksta”. Būdami dinamiški, jie nesunkiai prisitaiko prie naujų sąlygų ir visuomenės poreikių. Kita jų gajumo priežastis yra ta, kad pati visuomenė neretai nori “būti apgauta”. Šiuolaikinėje visuomenėje, kur žiniasklaida atlieka tarpininko tarp informacijos ir jos vartotojų vaidmenį, praktiškai neįmanoma gauti tikslios, neiškraipytos informacijos apie mus supantį pasaulį. Tuo tarpu žiniasklaidos platinami mitai, siūlydami nesudėtingus stereotipus apie tai, kaip turi būti suvokiama ir kokia yra realybė, pateikia paprastą ir aiškų atsakymą į rūpimus klausimus. Todėl neretai žiniasklaidos transformuota ir pateikta informacija pasitikima labiau nei žiniomis iš pirminio šaltinio.

Kriminalinių mitų tyrimas vargu ar gali sugriauti šiuos mitus. Pagaliau pats mitų demaskavimas ir realybės atskleidimas gresia tapti mitologo kuriamu mitu. Vis tik kriminalinių mitų analizė gali bent šiek tiek praplėsti kriminalinės situacijos suvokimo ribas, skatinti atsisakyti senų ir ieškoti naujų, efektyvesnių nusikalstamumo problemos sprendimo būdų.

***

Nusikaltimai egzistavo visais laikais ir visose visuomenėse. Tačiau skirtingais laikotarpiais šis socialinis reiškinys buvo laikomas nevienodai svarbiu, buvo akcentuojami skirtingi jo aspektai. Jeigu primityviose visuomenėse nusikaltimas buvo suvokiamas kaip dievų užrūstinimas sulaužius tabu, tai šiuolaikinėje visuomenėje nusikaltimas suprantamas kaip socialinė žala, blogis, nukreiptas pirmiausia prieš pačią visuomenę, jos normas, narių teises.

Nusikaltimų priežasčių bandyta ieškoti jau antikos laikais. Mokslui plėtojantis, XVIII amžiuje pradėjo formuotis kriminologija – savarankiška mokslo šaka, nusikaltimą suvokianti kaip socialinį procesą, kuriame dalyvauja ir nusikaltėlis, ir nukentėjęsysis, ir visuomenė.

Tačiau nusikaltimai domina ne tik mokslininkus. Apie didžiulę kriminalinio pobūdžio naujienų paklausą liudija tokio pobūdžio TV laidų reitingai, laikraščių tiražai. Visuomenės nuomonės apie nusikaltimus susiformavimui didžiausią įtaką daro ne asmeninė patirtis, o spauda, televizija, radijas.

Jų pateikiama informacija paprastai būna jau apipinta komentarais, interpretacijomis, jai jau būna suteiktas tam tikras emocinis atspalvis. Ši realios kriminogeninės situacijos neatitinkanti informacija, pasiekusi savo auditoriją, veikia visuomenės narių mintis, emocijas, esamos situacijos suvokimą, pagaliau keičia jų elgesį, skatina imtis tam tikrų veiksmų. Ši, besiremianti realia situacija, bet ją iškraipanti, informacija gali būti apie įvairius dalykus – policijos darbą, bausmės nusikaltėliams švelnumą, organizuotus nusikaltimus, aukos vaidmenį ir t.t. Tokia informacija ir yra tai, ką šiame darbe vadinsiu kriminaliniais mitais.

Kriminalinių mitų problema yra labai aktuali ir Lietuvoje, kur kriminalinio pobūdžio naujienoms žiniasklaidoje skiriamas didžiulis dėmesys. Kaip rodo statistiniai duomenys (10; 23) ir teigia kriminologai (13; 104), didžiausią įtaką visuomenės narių nuomonėms apie nusikaltimų lygį bei dinamiką daro ne asmeninė ar artimųjų patirtis, bet žiniasklaidos pranešimai. Patys žurnalistai neretai teigia, kad jų publikacijos tik atspindi realybę tokią, kokia

ji yra – žiaurią ir neteisingą. Jie kalba apie visiškai informacinį kriminalinių naujienų vaidmenį, apie galimybę pasirinkti kitą, ne tokį “smurtinį”, informacijos šaltinį. Tačiau tuo pat metu jie nutyli apie tai, kad kriminalinio pobūdžio naujienos yra labai patogi medžiaga naujienoms gaminti, nes, pirma, jos yra paklausios, antra, tokio pobūdžio naujienos lengvai prieinamos žurnalistams. Taigi nusikaltimai, būdami kraštutine elgesio forma, yra labai “dėkinga” priemonė sensacijoms gaminti ir skaitytojams privilioti siekiant tik komercinių tikslų. Todėl žiniasklaida yra suinteresuota senųjų kriminalinių mitų palaikymu ir naujųjų kūrimu. Deja, kriminaliniai mitai ne tik traukia visuomenės narių dėmesį, – jie sėja baimę, nesaugumo jausmą tarp žmonių, skatina užsidaryti, izoliuotis. Tačiau izoliacija, susvetimėjimas kaip vienas iš labiausiai nusikaltimų skaičiaus augimą skatinančių veiksnių tik dar labiau skatina nusikaltimų skaičiaus augimą ir tarsi patvirtina, kad “iš tiesų – nusikaltėliai siautėja”. Žinojimas, kuo paprastai baigiasi nusikaltimai ir nusikaltimų baimė, žiniasklaidos kuriamą realybės paveikslą paverčia realiai augančiu smurtu.

Kriminaliniai mitai ne vien pateikia tam tikrus šablonus, supaprastintus supratimus apie tai, kas yra nusikaltėlis, auka, kokios teisėsaugos pareigūnų pareigos ir pan. Blogiausia yra tai, kad tokie šablonai, būdami nesudėtingi, aiškūs ir todėl labai nesunkiai priimami visuomenės narių daugumos, trukdo adekvačiai suvokti tikrąsias socialines problemas, ieškoti alternatyvių, efektyvesnių jų sprendimo būdų. Nusikaltimų kontrolės politiką grindžiant mitu jos plėtrai skiriami ištekliai naudojami neefektyviai, kadangi sprendžiamos ne realios, o kriminalinių mitų kūrėjų sukurtosios socialinės problemos. Tikrosios problemos lieka nepastebėtos ir neišspręstos, o visuomenė toliau

kovoja su “vėjo malūnais”. Todėl svarbu “atsijoti” klausimus: kas, įvardijama kaip tiesa, iš tikrųjų yra tiesa? Kokie kriminaliniai mitai yra labiausiai paplitę? Kokie yra jų padariniai?

I. Pagrindiniai mitų teorijų akcentai

Pirmieji bandymai analizuoti mitus sietini su šio amžiaus pradžios antropologais. Pagrindinis jų darbų tikslas – suvokti, paaiškinti mitų kilmę, pačius mitus traktuojant kaip nemokslinius socialinės veiklos ir institucijų paaiškinimus. Šiuolaikinė mitų analizė grindžiama C.Levi-Strauss'o darbais. C.Levi-Strauss'as, pasiremdamas struktūrinės lingvistikos perspektyva, mitus traktavo kaip ženklų sistemas. Šis autorius, kaip ir tradicinės antropologijos atstovai, tyrinėjo primityvių visuomenių mitus. Tačiau struktūrinė mitų analizė gali būti sėkmingai taikoma ir tiriant moderniąsias industrines visuomenes. Tai įrodo prancūzų mokslininko R.Barthes'o, visuomenės tyrime sėkmingai derinusio sociologiją, semiologiją, struktūrinę antropologiją, literatūros kritiką, darbai.

Vieningo mito apibrėžimo nėra. Kasdieninė šio termino vartoseną - tai “netikinčiojo” vartoseną. Pasakyti, kad įvykis yra “mitinis”, tolygu pripažinti apskritai jo nebusus. Tačiau šiuolaikiniai mitų tyrinėtojai laikosi kitos, “tikinčiojo”, pozicijos. Mitas – tai pasakojimas, kurį pasitelkdama visuomenės kultūra supranta ar paaiškina tam tikrus realybės ar gamtos aspektus. Primityvių visuomenių mitai kalba apie gyvenimą ir mirtį, žmones ir dievus, gerį ir blogį. Šiuolaikinės visuomenės mitai pasakoja apie vyriškumą ir moteriškumą, mokslą, sėkmę, šeimą, pagaliau apie policiją, nusikaltimus. Prieš pradėdama kalbėti apie mūsų visuomenėje egzistuojančius socialinius mitus apie teisėtvarką ir nusikaltimus, norėčiau plačiau aptarti dviejų autorių – C.Levi-Strauss'o

(struktūrinės antropologijos pradininko) ir R.Barthes'o (vieno ryškiausių socialinių mitų tyrinėtojų) - mito sampratas bei jų siūlomus mitų analizės būdus.

1. Mito samprata

Nors tiek C.Levi-Strauss'as, tiek R.Barthes'as yra tie mokslininkai, kurių darbais remiasi šiuolaikinė mitų analizė, tačiau jų mitų sampratos mažai ką teturi bendro.

C.Levi-Strauss'o teorija remiasi Saussure'u, struktūrinės lingvistikos "tėvu", S.Freudu, psichoanalizės pradininku, bendrąja informacijos teorija. C.Levi-Strauss'ui mitas yra pasakojimas, pranešimas, kuris perteikia giluminę mito struktūrą, sudarytą iš dvinarių priešpriešų, svarbių kultūrai, kurioje mitas cirkuliuoja. Svarbiausi tam tikroje visuomenėje egzistuojantys mitai veikia kaip nerimą mažinantis mechanizmas, padedantis "susigyventi" su neišsprendžiamais kultūros prieštaravimais. Šiuos prieštaravimus perteikia dvinarės priešpriešos, formuodamos giluminę daugelio iš pirmo žvilgsnio visiškai nesusijusių mitų struktūrą.

C.Levi-Strauss'o ir R.Barthes'o mito sampratos daugeliu atžvilgių yra visiškai priešingos. Anot J.Fiske'ės (5; 132 psl.), C.Levi-Strauss'ui mitas veikia atvirai, tačiau jo prasmė yra paslėpta; R.Barthes'ui, atvirkščiai, mitas yra užsimaskavęs, tačiau savo prasmę jis pateikia atvirai, suteikdamas jai natūralaus dalyko ar reiškinių pavidalą. Anot autoriaus, mitui pavyksta "prastumti" paslėptas intencijas dėl to, kad jas jis pateikia kaip natūralias.

C.Levi-Strauss'as kultūrą suvokia kaip homogenišką ir todėl jo teorijoje nėra užuominų apie tai, kad kuri nors klasė gali turėti kokių nors specifinių mitų poreikių. Galbūt taip yra todėl, kad C.Levi-Strauss'as kalbėjo apie primityvių visuomenių, kurios yra daug homogeniškesnės už šiuolaikines, mitus. Tuo

tarpu R.Barthes'as domėjosi mitų vaidmeniu šiuolaikinėje industrinėje klasinėje visuomenėje, kurią apibūdina veikiau klasių konfliktas negu homogeniškumas. Todėl, R.Barthes'o nuomone, mitas šioje visuomenėje padeda ir tarnauja dominuojančiai klasei.

Taigi, R.Barthes'o supratimu, mitas yra pranešimas, komunikatyvinė sistema, forma. Jis neturi substancinių ribų, todėl mitu gali tapti bet kas - raštas, fotografija, reklama, kinas, sportas. R.Barthes'as įsitikinęs, kad visi mitai tarnauja dominuojančios klasės interesams, kurdami tiems interesams tarnaujančias prasmes. Subordinuotosios klasės priima šias prasmes (nors jos kenkia jų interesams) dėl to, kad jos atrodo kaip "natūralios". Tiek C.Levi-Strauss'as, tiek R.Barthes'as mitą supranta kaip tam tikrą kalbos formą, prasmių cirkuliaciją visuomenėje. Tačiau, R.Barthes'o nuomone, kalbai taip pat daro poveikį dominuojanti klasė. Lingvistiniai ištekliai, kaip ir ekonominiai, nėra padalinti visiems visuomenės nariams po lygiai.

R.Barthes'as pažymi dar vieną mitų bruožą – jų dinamiškumą. Mitų turinys kinta, nes keičiasi kultūros normos, vertybės, poreikiai. Tačiau mitų kitimas nėra staigus: senųjų mitų sąvokų grandinės elementai palaipsniui pakeičiami naujais, kartu paliekant ir dalį senųjų. Ir nors patys mitai keičiasi, bet mitologizavimo procesas yra nuolatinis ir universalus – demistifikavimas ne eliminuoja mitus, bet, nors ir paradoksalu, suteikia jiems dar daugiau laisvės. Šiuo teiginiu R.Barthes'as priartėja prie C.Levi-Strauss'o, tvirtinančio, kad mitas yra universalus kultūros procesas.

2. Mitų struktūra

Kaip jau buvo minėta, C.Levi-Strauss'ui mitas yra pasakojimas, kurį iš dalies perteikia giluminė mito struktūra, sudaryta iš neišsprendžiamus kultūros prieštaravimus

nusakančių dvinarių priešpriešų. C. Levi-Strauss'as išskiria du teksto aspektus: sintagmatinį (paviršinį, praktinį), nuosekliai atskleidžiantį pasakojimo herojaus žygius ir nesėkmes, ir paradigmatinį (gilųjį, mitinį), atveriantį kultūrinio pobūdžio problemas. Skaitant mitinį tekstą horizontaliai, sintagmatiškai, mitas bus visiškai aiški, tačiau jokios prasmės neturinti pasaka. Norint suvokti mito prasmę, jis turi būti perskaitomas vertikalčiai, remiantis jo paradigmatine struktūra. Tai daroma atsižvelgiant į paviršiniame pasakojimo sluoksnyje esančius pasikartojančius bruožus, kurie organizuojasi į tam tikras struktūras. Šios santykių tarp priešingų dvinarių kategorijų struktūros, glūdinčios mitinio pasakojimo gelmėje, yra pajėgios generuoti pačius įvairiausius to paties mito variantus, dažnai taip nutolusius, kad iš pirmo žvilgsnio juos galima palaikyti visai skirtingais mitais.

R. Barthes'o atspirties taškas mitų tyrime – Saussure'o semiologinė sistema. Saussure'as kalbėjo apie lingvistines sistemas, kur ženklas yra pagrindinis prasmės nešėjas. Ženklas yra sudarytas iš dviejų elementų: fizinio elemento (atvaizdo, garso)/signifikanto ir mentalinio koncepto/signifikato asociacijos. Pasak R. Barthes'o, mite randame tą pačią trijų elementų sistemą: signifikantą, signifikatą ir jų asociacijos produktą – ženklą. Tačiau mitas yra specifinė semiologinė sistema dėl to, kad ji yra *antrinė* sistema – ji yra konstruojama remiantis pirminės, iki jo esančios, ženklų sistemos pagrindu. Pirmosios sistemos ženklas tampa tikrai signifikantu antrojoje sistemoje. Anot R. Barthes'o, mite yra dvi semiologinės sistemos, kurių viena iš dalies įmontuota į kitą: kalbinė sistema, kurią R. Barthes'as vadina kalba-objektu, kadangi mitas jos pagrindu konstruoja savąją sistemą, ir metakalba – pats mitas. Kad nebūtų painiojamos sąvokos, R. Barthes'as siūlo

kalbos sferoje galutinį elementą (ženklą) vadinti prasme; mito sferoje signifikantą vadinti forma, signifikatą – konceptu, o ženklą – reikšme.

Taigi, pasak R. Barthes'o, "mito signifikantas dvideidis; jis yra drauge ir prasmė, ir forma, pripildytas ir drauge tuščias" (1; 90 psl.). Kaip prasmė mito signifikantas yra turiningas, numano tam tikrą žinojimą, praeitį, idėjas. Virsdama forma prasmė viso to netenka, ištuštėja, nuskursta, nors visiškai neišnyksta. Tuo tarpu mito signifikatas, konceptas yra visada susijęs su tam tikra situacija, tačiau jis sugeria ne pačią realybę, o greičiau tam tikrą jos įsivaizdavimą. Trečiasis mito kaip semiologinės sistemos elementas, ženklas (mito reikšmė), kuriamas pasitelkiant pirmųjų dviejų – signifikanto (prasmės-formos) ir signifikato (koncepto) – sąveiką. Anot R. Barthes'o, koncepto ir prasmės santykis mite yra deformacijos santykis. Ši deformacija neleidžia prasmei visai išnykti, konceptas tik atiboja prasmę. Mitinis pranešimas tuo pačiu metu yra ir intencionalus žodis-raginimas, ir sustingęs oficialus pranešimas.

Deformacinis mito signifikanto ir signifikato santykis leidžia pripažinti vieną prasmę (suteikiant jai vienintelės natūralios ir atviros prasmės pavidalą) ir atmesti visas kitas. Taigi Barthes'as tvirtina, kad mitas nuskurdina prasmę ir skatina mus manyti, kad kai kurios reikšmės yra tikros, būdingos, tinkamos, o kitos – ne. Todėl mitų analizė gali turėti ir socialinę ar politinę įtaką, nes ji parodo, kaip mitai verčia mus galvoti, kad tam tikri konceptai susiję tik su tam tikrais ženklais.

II. Nusikaltimas kaip mito objektas

Kaip jau buvo minėta, R. Barthes'as teigia, kad mitas yra komunikatyvinė sistema, forma, kurios objektu gali tapti bet kuris kažką žymintis, turintis prasmę dalykas. Kaip ir kodėl

nusikaltimas tampa mito objektu?

Nusikaltimas gali būti suprastas kaip “destruktyvus pasipriešinimas socialinei kontrolei, veiksmas, turintis negatyvias pasekmes” (4). Jis nubrėžia ribą tarp tų, kurie yra visuomenėje, ir tų, kurie dėl savo nusikalstamos veikos lieka už jos ribų. Nusikaltimas kaip reiškinys gali būti nagrinėjamas įvairiais aspektais: biologiniu, ekonominiu, psichologiniu, kultūriniu. Tačiau nusikaltimų, smurto problemą galima susieti ir su komunikatyviniu moderniosios visuomenės aspektu. Visuomenės žinojimas apie nusikaltimus žymia dalimi yra kontroliuojamas žiniasklaidos. Turint omenyje, kad žiniasklaida Lietuvoje yra tas institutas, kuriuo pasitikima labiausiai, nesunku suvokti jos įtakingumą formuojant “kriminalinį žinojimą”.

A.Dobryninas (4) rašo, kad “analizuojant naujienas apie nusikaltimus kaip specifinį diskursą, reikia atsižvelgti bent į tris aspektus: *apie ką* yra pranešama; *kas* pranešama; *kaip* pranešama”. Kaip teigia autorius, pirmasis aspektas yra aiškus: pranešama apie nusikaltimus, kurie yra realiai egzistuojanti visuomenės problema. Antrasis aspektas nėra toks akivaizdus, nes ne kiekvienas nusikaltimas tampa naujiena. Tai, ar apie įvykį bus pranešta visuomenei, priklauso nuo daugelio veiksnių: paties nusikaltimo pobūdžio, žurnalisto sugebėjimo pasinaudoti informacijos šaltiniais, informacijos atrinkimo būdų, jos kodavimo-transformavimo į tam tikrą kalbėsenos stilių, pagaliau nuo paklausos tokio pobūdžio naujienoms. Ir trečiasis aspektas: kriminalinės naujienos gali būti pateiktos pačia įvairiausia forma – ir kaip trumpas informacinis pranešimas, kur tik išdėstomi “sausai” skaičiai, ir kaip detalus nusikaltimo eigos bei detalių aprašymas, iliustruotas daugybe nuotraukų.

Visame nusikaltimo tapimo naujiena procese glūdi iškraipymo galimybės, nes “įvykių

“naujieniškumas” glūdi ne pačiuose įvykiuose, bet naujienų kūrimo procese” (6; 23 psl.). S.Hallas, Ch.Critchery ir kiti (7; 66 psl.) teigia, kad jei visuomenę suvoksime kaip tam tikrą konsensą, tai didžiausią naujienos vertę turės tie įvykiai, kurie jį pažeis. Kadangi konsenso pagrindas – teisėtas elgesys, tai nusikaltimai, apimdami neigiamą konsenso pusę, nubrėš labai aiškia ribą, suardančią šį konsensą. Ir būtent dėl šios savybės nusikaltimų kaip naujienos vertė labai išauga.

Tačiau įvykiui tapus naujiena, dar negarantuojama, kad jis pateks į žiniasklaidos priemones – jis turi pereiti dar vieną filtrą pačioje redakcijoje. Parinkimo proceso redakcijoje motyvai yra dvejopo pobūdžio: “atsižvelgiama į realius ir potencialius auditorijos poreikius ir interesus bei žiniasklaidos priemonės intencijas informuoti ir/ar paveikti auditoriją” (6; 23 psl.). Neretai parinkimo kriterijus nulemia ir žiniasklaidos komerciniai interesai: kriminalinio pobūdžio naujienos yra nesunkiai gaunamos; be to, anot P.Beirne’o ir J.Messerschmidto, “žiniasklaida puikiai žino, kad niekas nėra taip gerai perkama, kaip smurtas” (2; 8 psl.).

Iškraipymai kuriant kriminalines naujienas semiologiniu požiūriu primena mito kūrimą. Mitas, naudodamasis savo patrauklia forma, perša visai kitą prasmę, kuri gali būti visiškai nesusijusi su jo semantiniu pagrindu. Mitas, būdamas reikšmių sistema, suvokiamas kaip faktų sistema. Kalbėdamas mums apie nusikaltimus, policijos veiklą, bausmes nusikaltėliams, mitas iš tiesų bando mus informuoti visai apie ką kita. Žiniasklaida, naudodama kriminalinio pobūdžio naujienas, savo auditorijai primena, kad visi mes – tiek turtingi, tiek vargšai, tiek užimantys aukštus postus, tiek “pilka masė” – esame lygūs prieš mirtį ir niekada nežinome, kada ji ateis. Tai gali būti viena iš priežasčių, kodėl kriminaliniai mitai

tokie patrauklūs ir kodėl žiniasklaidos priemonės taip sėkmingai eksploatuoja nusikaltimų temą, nepaisant pavienių protestų prieš smurtą žiniasklaidoje.

Visuomenėje, išgyvenančioje radikalius politinius, ekonominius, socialinius pokyčius, sąlygojančius gyvenimo būdo, pasaulėžiūros, vertybių pasikeitimus, socialinį susvetimėjimą, kriminalinio pobūdžio naujienos yra ypač paklausios būtent dėl savo mitinės funkcijos. Deja, viso to kaina yra aukšta, nes kriminalinio pobūdžio naujienų „vartojimas“, jų pagalba mitologizuojama sąmonė ir kuriama nusikaltimų baimė „virtualią nusikaltimų realybę pertvarko į smurtinę realybę“ (4).

III. Kriminaliniai mitai

1. Kriminalinio mito sąvoka

Pasak V.Kappelerio (9; 1 psl.), socialinės problemos gali būti aiškinamos remiantis dviem perspektyvomis. Pirmosios šalininkai teigia, kad gali atkreipti dėmesį į tam tikrą socialinę problemą ir pateikti ją visuomenės dėmesiui. Šios perspektyvos šalininkai mano, kad socialinės problemos egzistuoja realiai ir jų padariniai gali būti sunkūs. Antrosios perspektyvos šalininkai pagrindinį dėmesį skiria išsiaiškinimui, kaip šios socialinės problemos yra sukonstruotos. Jų nuomone, socialinės problemos konstruojamos kolektyvinių apibrėžimų, o ne individualaus požiūrio pagrindu, todėl jos negali būti visiškai tiksliai, neiškraipytai perteiktos.

V.Kappeleris, M.Blumbergas ir G.Potteris vartoja terminą „mitas“, siekdami įvardyti kai kuriuos kolektyvinius apibrėžimus, taikomus socialinėms, su nusikaltimais susijusioms, problemoms. Prasimanymai, kurių pagrindu kuriami kriminaliniai mitai, dažniausiai kyla ne dėl faktų išgalvojimo, suklastojimo, bet dėl realių įvykių išskraipymo ir jų „išpūtimo“ iki

socialinės problemos lygmens.

Viena iš kriminalinio mito (kaip socialinio mito vedinio) ypatybių yra ta, kad juos visuomenė priima neabejodama, be jokio patikrinimo. Pasak R.Barthes'o, mitui pavyksta prastumti paslėptas intencijas būtent todėl, kad jis jas pateikia kaip natūralias, kaip savaime aiškų ir žinomą dalyką, kurio teisingumu niekas neabejoja.

Taigi kriminaliniai mitai dažniausiai mus veikia mums patiems to net nesuvokiant. Mes priimame juos kaip savaime suprantamą dalyką nenujausdami, kokią įtaką jie gali daryti.

2. Kriminalinių mitų kūrėjai

Kaip teigia V.Kappeleris (9; 4 psl.), kriminaliniai mitai sutelkia visuomenės dėmesį į keletą, dažniausiai siauros apimties, kriminalinių įvykių ar temų. Šis intensyvus domėjimasis pasiekiamas įvairias būdais. Pasak V.Kappelerio, pagrindinis vaidmuo nukreipiant visuomenės dėmesį tam tikra linkme tenka vyriausybei, teisėtvarkos pareigūnams, tarpasmeninei komunikacijai, reformų siekiančioms grupėms. Tačiau pats svarbiausias ir galingiausias kriminalinių mitų kūrėjas šiuolaikinėje visuomenėje yra žiniasklaida.

Pats žiniasklaidos pobūdis sudaro sąlygas jai tapti mitų kūrėja. Žiniasklaida visuomet yra tarpininkas tarp realaus įvykio ir visuomenės, kuri apie tą įvykį informuoja. Pasaulyje vienu metu įvyksta daugybė dalykų, ir žiniasklaidos priemonės yra priverstos atsirinkti, apie ką rašyti, kalbėti, o apie ką - ne. Atrankos kriterijai čia gali būti patys įvairiausi – politiniai, techniniai, komerciniai. Atranka yra pirmasis aktyvus žiniasklaidos priemonių veiksmas ir pirmasis jų žingsnis kuriant mitus. Kita svarbus žiniasklaidos priemonių veiksmas – transformavimas, naujienos pavertimas žinute. Informacija skiriama įvairioms auditorijoms ir

skirtingais tikslais, todėl neretai skirtingos žiniasklaidos priemonės, informuodamos apie tą patį įvykį, vartoja visiškai skirtingą retoriką. Be to, “žiniasklaidos priemonės visuomenei ne tik nurodo, kas svarbaus vyksta, bet ir siūlo paaiškinimus, kaip tuos įvykius suprasti” (7; 57 psl.). Dažniausiai akcentuojamas pats įvykis ar asmuo, dalyvavęs tame įvykyje, nekreipiant dėmesio į įvykio kontekstą, priežastis ar pan. Kaip teigia J. Youngas, “žiniasklaidos priemonės atrenka netipiškus atvejus ir pateikia juos kaip stereotipinius” (2; 8 psl.).

Būdinga, kad viename laikraštyje ar žurnale išspausdintas straipsnis, nagrinėjantis kurį nors įvykį, kuriam suteikiamas socialinės problemos statusas, išjudina visą įvykių grandinę. Pasak V. Kappelerio, žurnalistas atranda “naują” socialinį blogį. Kiti žurnalistai, nenorėdami atsilikti, perima jo pavyzdį: pasirodo ne tik rašinių ciklai, bet netgi televizijos laidos ar filmai kuriamos problemos tema. Pagaliau žiniasklaidos keliamas triukšmas pasiekia politikų sluoksnį ir neretai susilaukia jų dėmesio – pasigirsta ketinimai “imtis priemonių”, griežtinti bausmes ir pan. Šitaip atskiram kriminaliniam įvykiui, pasitelkus žiniasklaidos priemonių kuriamą mitą, suteikiamas socialinės problemos statusas.

Taigi žiniasklaidos priemonės kuria kriminalinius mitus atrinkdamos ir pateikdamos faktus. Tačiau nukreipti jų dėmesį į tam tikras “svarbias temas” gali ne tik realus įvykis, bet ir oficiali valdžia. Ji gali nuslėpti, nutylėti informaciją, teigdama, kad taip daroma nacionalinio saugumo sumetimais; ji turi visas sąlygas rengti spaudos konferencijas ir įvardinti įvykius, į kuriuos “verta atkreipti dėmesį”; ji gali atsilyginti žiniasklaidai už oficialios kriminalinio įvykio versijos pateikimą.

Paradoksaliau, tačiau net ir patys teisėsaugos pareigūnai neretai linkę palaikyti tą kriminogeninės situacijos įvaizdį, kurį kuria

žiniasklaidos priemonės. Teisėsaugos institucijos yra suinteresuotos “saikingai bauginti” visuomenę, palaikyti gyvuojančius kriminalinius mitus ir šitaip pagrįsti kadru ir materialinių išteklių reikmes.

3. Kriminalinių mitų kūrimas

Kaip jau minėta, visuomenės dėmesio sutelkimas į tam tikrą socialinę problemą yra pirmasis mito kūrimo etapas. Tačiau vien šito nepakanka. Kaip pabrėžia V.Kappeleris, “kad kriminalinė problema taptų kriminaliniu mitu, apie ją turi būti rašoma kaip apie problemą, pasiekusią “epidemijos” laipsnį” (9; 8 psl.).

Problemos svarbos sureikšminimas ir kriminalinių mitų kūrimas paprastai atliekamas pasitelkus daugelį priemonių. Viena iš svarbiausių, įvairių autorių (V.Kappelerio, P.Beirne'o ir J.Meeserschmidto) nuomone, – atrankinis faktų pateikimas. S.Hallas, Ch.Critcheris ir kiti (7; 88 psl.) teigia, kad žiniasklaida, atrinkdama publikavimui kriminalinius įvykius, atsižvelgia į šiuos bruožus:

- nusizengimo rimtumą, svarbumą;
- “keistas” kriminalinio įvykio aplinkybes (ironiškas, komiškas, neįprastas);
- sentimentalias ar dramatiškas aplinkybes;
- žymios ar aukštą statusą turinčios asmenybės įtraukimą į nusikaltimą.

Be to, šie autoriai pabrėžia, kad bet kuriam nusikaltimui paprastai suteikiamas naujienos, skelbtinos žinios statusas, jei su juo yra susijęs smurtas. V.Kappeleris, be atrankinio įvykių pateikimo, išskiria ir daugiau priemonių, kurias pasitelkus kuriami kriminaliniai mitai (9; 16-18 psl.):

- kriminalinių stereotipų kūrimas. Pavyzdžiui, žodis “nusikaltėlis” daugumai mūsų

asocijuojasi su neišsilavinusiu, išūliu, tvirtai sudėtu jaunu vyriškiu, kuris gali vidury dienos įsibrauti į butą, susikrauti visa, kas vertinga, ir be gailėsčio sumušti, jei bandytum jam priešintis;

- nuomonės kaip fakto pateikimas. Žurnalistai, naudojantys šią priemonę, savo nuomonę apie kriminalinį įvykį pateikia be faktinio pagrindo. Jie rašo: "...net ir teisėjas nuleidžia rankas – jis bejėgis atkurti teisingumą..." ("Respublika", 1998.03.02.) ir pan;

- savo nuomonės pateikimas pasitelkiant kitus šaltinius. Žurnalistas gali pasikviesti interviu žmones, atrinktus pagal tai, kaip jų nuomonės tinka jau iš anksto suplanuotai istorijai ar požiūrio į tam tikrą įvykį pateikimui;

- tendencingas aprašymas ir etikečių klijavimas. Šiuo atveju nusikaltimo, nusikaltėlio, aukos aprašymui panaudojama vertybinę krūvį turinti terminologija. Grupė individų gali būti pavadinama "nusikaltėlių šeima"; grupė jaunuolių gali tapti "gauja", "apgaukinėjančia" "nieko neįtariančią" auką;

- nepagrįstas autoritetas. Neretai sakoma ar rašoma: "...teisėsaugos pareigūnai vakar negalėjo pasakyti nė vieno sprogimo versijos..." ("Respublika" 1998.03.17.), "...anot mačusiųjų, sužeistasis dar bandė bėgti..." ("Respublika" 1998.03.03.). Tokie migloti nurodymai į autoritetingą šaltinį, tiksliai nepasakant, kas konkrečiai taip mano, leidžia žurnalistui į to "autoriteto" lūpas įdėti kokius tik nori žodžius;

- fakto atskyrimas nuo jo konteksto. Kriminalinio įvykio pateikimas visuomenei atskyrus jį nuo jo socialinio, geografinio, laiko konteksto – puiki priemonė, padedanti kurti socialinės problemos išpūdį;

- atrankinis interviu. Remiantis šiuo metodu, siekiant sudaryti perteikiamos pozicijos

svarumo, pagrįstumo išpūdį, vieno ar dviejų autoritetų nuomonės apie kokį nors įvykį pateikiamos kaip visų ekspertų nuomonė.

Taigi kriminaliniai mitai kuriami remiantis anksčiau minėtomis priemonėmis, jų derinimu. Be to, kad sėkmingai gyvuotų, šiuolaikiniai kriminaliniai mitai, kaip ir senovės Graikijos mitologija, taip pat turi laikytis tam tikrų temų. Čia turi būti "doras" didvyris, "nekalta" auka ir "pikti", keliantys realią grėsmę niekšai" (9; 10 psl.).

Kriminaliniai mitai dažnai kuriami apie nepopuliarias visuomenėje grupes. Tautinių, kultūrinių, religinių mažumų atstovai visuomet atrodo šiek tiek pavojingi, nes jie – kitokie. Šis išankstinis nusistatymas labai palengvina mito kūrimą.

Antrasis elementas, būdingas kriminaliniam mitui, – bejėgė, nekalta auka, t.y. bet kuris iš mūsų. V.Kappelerio teigimu, kuo daugiau žmonių identifikuos save su auka, laikys ją panašia į save, tuo didesnę atgarsį įgaus kriminalinis mitas ir tuo jis bus stipresnis bei gajesnis.

Pagaliau kriminaliniam mitui būdingas ir trečiasis elementas – grėsmė tradiciniam gyvenimo stiliui, nusistovėjusiai vertybių sistemai, kurią kelia nusikaltėlio veika. Ši grėsmė neretai būna pernelyg sureikšmintą, tačiau ji visuomenei kelia baimę, paniką, kuri padeda gimti ir suvežti mitui.

Taigi tokie esminiai kriminalinių mitų požymiai. Tačiau nors anksčiau išvardintieji bruožai būdingi daugumai kriminalinių mitų, vis tik kiekvienas kriminalinis mitas yra unikalus ir nestandartinis. Kiekvieno mito pagrindas yra tikras autentiškas įvykis, kuris, būdamas susijęs su tam tikromis socialinės, politinės, ekonominės situacijos sąlygomis, gali atkreipti ar neatkreipti kriminalinių mitų kūrėjų dėmesį.

4. Kriminalinių mitų funkcijos

Kalbėdama apie kriminalinius mitus, remiuosi R.Barthes'o mito samprata, teigiančia, kad mitas yra ne pasakojimų, o sąvokų grandinė, "veikianti" žemiau sąmonės slenksčio. Žmonės nejaučia šių sąvokų mitinio pobūdžio, nors jų prasmė pateikiama atvirai, suteikiant natūralaus, savaime suprantamo dalyko pavidalą. Ir nors žmonės dažniausiai net nesuvokia, kad jie yra valdomi mito, tačiau mitas neišvengiamai veikia jų mintis, požiūrius, emocijas ir net veiksmus.

R.Barthes'o nuomone, funkcinio požiūriu mito paskirtis yra dvejopa: mitas deformuoja realybę pagal mitų kūrėjų pageidavimą; kita vertus, jis siekia paslėpti savo ideologiškumą po "natūralaus", "savaime suprantamo" dalyko skraiste. Šias funkcijas geriausiai atlieka oficialioji žiniasklaida. Neretai ji ne tik informuoja skaitytoją, bet ir atlieka "auklėtojo" funkciją, teigdama, kad blogis turi būti (ir bus) įveiktas, o nusikaltėliai gaus pelnytą atlygį.

V.Kappeleris kriminalinių mitų funkcijas apibūdina šiek tiek detaliau. Pasak jo, kriminaliniai mitai pateikia tam tikrus šablonus, supaprastintus supratimus apie tai, kas yra nusikaltėlis, auka, kokios teisėsaugos pareigūnų pareigos, koks turi būti atsakas į nusikaltimą ir pan. Kita vertus, kriminaliniai mitai palaiko visuomenėje nusistovėjusius požiūrius į nusikaltimus, nusikaltėlius, teisėsaugos sistemą, siūlo akiai jais pasitikėti. Be to, kriminaliniai mitai užpildo spragas mūsų žinojime, atsakydami į klausimus, į kuriuos socialiniai mokslai neatsako arba negali atsakyti. Pagaliau kriminaliniai mitai leidžia prasiveržti emocijoms, kurios perteikiamos konkrečiais socialiniais veiksmais. Negana to, jie "nukreipia šias emocijas tam tikra linkme" (9; 3 psl.). Šią funkciją neretai atlieka vadinamoji "geltonoji" spauda ir tokio pobūdžio televizijos, radijo

laidos. Jos siekia ne atskleisti moralinę problemą ir parodyti, kad ją galima įveikti. Atvirksčiai, čia kuriamas mitas, kad blogis viešpatauja, kad jis visagalis, kad jo yra visur. Tokio pobūdžio žiniasklaidoje pagrindinis dėmesys skiriamas sunkiems smurtiniams nusikaltimams, jie atpasakojami su smulkiausiomis detalėmis, straipsniai iliustruojami nuotraukomis, kuriose įamžinti sudarkyti kūnai, skaitytojo dėmesys prikaustomas riebiomis šokiruojančiomis antraštėmis ir pan. "Geltonoji" žiniasklaida kuria įspūdį, kad smurtas yra nesutramdomas, jis yra šalia mūsų, ir jokia valdžia neįstengs jo kontroliuoti. Šitai jos kuriami mitai atlieka "garo nuleidimo" funkciją, kai pamirštama bet kokia socialinė kontrolė, paneigiamas oficialus gatavų tiesų pasaulis, nebelieka viršesniųjų ir pavaldinių, nes prieš smurtą visi lygūs. "Geltonosios" žiniasklaidos piešiamas paveikslas savo dvasia primena viduramžių karnavalą, apie kurį nemažai rašė M.Bachtinas. Pasak M.Bachtino (12; 109 psl.), "viduramžių žmonės gyveno du gyvenimus – oficialųjį ir karnavališkąjį, priklausė dviems pasaulio aspektams – rimtajam ir juoko". Viduramžių karnavalas buvo laikinas kūno ir juoko išlaisvinimas, lyginant su prieš tai buvusiu ir po to laukiančiu susilaikymu bei rimtumu. Vykstant karnavalui gyvenimas ir mirtis tampa ne absoliučia pradžia ir pabaiga, o tik atskirais momentais bendruomenės kūno gyvenime. Be to, kadangi rimtumas viduramžiais visada buvo susijęs su oficialumu, draudimais, apribojimais, tai juokas įvardijo pergalę prieš baimę. Vykstant karnavalui juokiamasi, šaipomasi iš valdžios ir prievartos simbolių, iš mirties; visa tai įgauna komišką, groteskišką pavidalą. Tačiau M.Bachtinas pabrėžia, kad karnavalas nėra absoliutus baimės įveikimas – tai tarsi balansavimas ant ribos, buvimas tarp nugalėtos baimės ir įsigalinčių linksmybių (kaip ir

karnavalo personažų balansavimas tarp seno, gimdančio ir naujo, gimstančio kūno).

5. Kriminalinių mitų padariniai ir jų įveikimas

Kaip matyti iš to, kas pasakyta, kriminaliniai mitai, iškreipdami realybę, akcentuodami tai, kas nėra tikrosios socialinės problemos, kurdami mąstymo apie tam tikrus dalykus šablonus siaurina mūsų pasaulėžiūrą, verčia mus naudotis paruoštais „receptais“, – atima poliloginio šio pasaulio daugiareikšmiškumo galimybę. Kokie viso to padariniai?

Pirmiausia kriminaliniai mitai gimdo baimę. Kuriamas užburtas ratas: juo daugiau baimės, tuo daugiau socialinės izoliacijos; juo daugiau izoliacijos, tuo didesnė viktimizacijos galimybė; juo daugiau nusikaltimų, tuo daugiau mitų apie juos; juo daugiau mitų, tuo daugiau baimės. Taigi kriminalinių mitų pagimdyta baimė ne tik nesumažina viktimizacijos pavojaus, atvirkščiai, ji padaro visuomenės narius aukomis, nesugebančiomis apginti nei savęs, nei kitų.

Be to, kriminaliniai mitai, pateikdami iškreiptą pasaulio vaizdą, užgožia realias socialines problemas. Nusikaltimų kontrolės politiką grindžiant mitu, jos plėtrai skiriami ištekliai naudojami neveiksmingai, kadangi sprendžiamos ne realios, o kriminalinių mitų kūrėjų sukurtosios socialinės problemos.

Deja, mitai apie nusikaltimus dar ir „pasikasa“ po moksliniais tyrimais (9; 249 psl.). Kriminalinių mitų siūlomi požiūriai į nusikaltimus yra labai nesudėtingi, paprasti, „natūralūs“, todėl ir lengvai priimami. Ir jei mokslinis tyrimas neapdairiai grindžiamas mitinėmis prielaidomis, tai jis ne tik kad neatskleidžia tikrosios padėties, bet ir padeda kriminaliniam mitui dar labiau įsigalėti.

Deja, kriminaliniai mitai daug sunkiau išblėsta, negu įsigali. Didžioji visuomenės dalis

priima juos nedvejodama, nereikalaudama jokio patikrinimo. Todėl kriminalinių mitų problematikos atskleidimas, mitų funkcijų ir padarinių nurodymas gali būti pirmas žingsnis parodant, kur yra tikrosios, o kur – mitinės problemos panaudojančios didžiąją išteklių dalį.

Kaip teigia V.Kappeleris (9; 18 psl.), kiekvienas kriminalinis mitas yra unikalus ir originalus, nes jis susijęs su savita socialine, politine, ekonomine padėtimi. Todėl nėra ir standartinių mitų analizės būdų. Juos studijuojant reikėtų remtis pačiomis įvairiausiomis teorijomis, perspektyvomis, metodais, nes, anot V.Kappelerio, pasirinkti tik vieną metodą – tai tas pats, kaip „pasikliauti tik vienu iš pojūčių aprašant gėlių sodą“.

Tolesniame skyriuje bandysiu pagrįsti vieno (iš daugelio Lietuvoje paplitusių) kriminalinio mito egzistavimą ir panagrįsti jo struktūrą remdamasi R.Barthes'o ir C.Levi-Strauss'o mitų teorija bei V.Kappelerio, M.Blumbergo, G.Potterio kriminalinių mitų analizės pavyzdžiais.

IV. Kriminalinis mitas Lietuvoje: mirties bausmė

1. Mirties bausmės problema

Mirties bausmės panaikinimo problema yra aktuali tiek visame pasaulyje, tiek ir Lietuvoje. Mirties bausmės šalininkai teikia įvairių argumentų, siekiančių įrodyti mirties bausmės būtinumą. Pagrindinės jų idėjos yra šios: 1) atpildo už padarytą blogį idėja; 2) izoliacijos idėja, siūlanti mirties bausmę kaip veiksmingą priemonę, apsaugančią nuo recidyvo; 3) įbauginimo idėja, teigianti, kad baimė būti nubaustam mirtimi sulaiko potencialius nusikaltėlius nuo nusikaltimų (3; 72 psl.).

Mirties bausmės priešininkai kritikuoja mirties bausmės praktiką ir teoriją remdamiesi

įvairiais aspektais; pagrindiniai iš jų: 1) palyginti su buvusiais lūkesčiais mirties bausmė suteikia priešingą rezultatą – ne sumažina, bet padidina nusikaltimų lygį; 2) mirties bausmė antihumaniška ir iš esmės yra valstybės sankcionuota žmogžudystė; 3) mirties bausmė įteisina taliono principą – “akis už akį, dantis už dantį”; 4) mirties bausmė teises klaidas daro fatališkas ir atima galimybę jas ištaisyti (8; 16 psl.).

Mirties bausmės oponentai pateikia nemažai svarių įrodymų apie šios kraštutinės bausmės neefektyvumą, nemoralumą, neteisingumą. Užsienio valstybėse yra atlikta daugybė empirinių tyrimų, įrodančių, kad mirties bausmė nėra nei labiau potencialius nusikaltėlius įbauginanti, nei pigesnė priemonė negu įkalinimas iki gyvos galvos. Deja, nemažai visuomenės narių laiko mirties bausmę būtina, nepaisydami visų argumentų “prieš”, ir tai rodo, koks stiprus ir gajus yra mirties bausmės mitas. Kaip jis sukuriamas, kur, R.Barthes'o teigimu, įvyksta “apgavystė”, iškraipoma pirminė informacija? Į šį klausimą pabandyčiau atsakyti pasiremddama R.Barthes'o socialinio mito struktūros modeliu.

2. Mirties bausmės mito struktūra

Mitas yra antrinė semiologinė sistema, sukonstruota pirminės prasmės pagrindu, “nuskurdinant”, susiaurinant šią prasmę ir paverčiant ją mito forma. Signifikantas mite turi tarsi dvi puses: viena jo pusė – prasmė (mirties bausmės istorija su visais savo padariniais, žiaurumu, amoralumu, brutalumu), kita pusė – forma (mirties bausmė kaip biurokratinio mechanizmo veiksmas). Mitas, pasak R.Barthes'o, deformuoja būtent tą turiningąją pusę, t.y. mirties bausmė netenka savo istorijos, ji tampa tik mechaniniu veiksmu, sunaikinančiu nebereikalingus, prasikaltusius visuomenės

narius.

Mirties bausmės šalininkai vengia kalbėti apie žudymą, jie teigia, kad “mirties bausmės atveju visuomenė nusako visišką nusikaltėlio atsisakymą – ne tik jį atskiria (izoluoja) nuo savęs, bet ir atsisako jį, atskirtą nuo visuomenės, išlaikyti ekonomiškai” (11; 44 psl.).

Nors mitas yra pranešimas, labiau sąlygojamas savo intencijos (apsaugoti visuomenę nuo blogio) negu pažodinės prasmės (bausti nusikaltėlių mirtimi), vis tik pažodinė prasmė sukausto, “sterilizuoja” intenciją. Pasak R.Barthes'o, mitas nei slepia, nei visiškai atskleidžia intenciją, jis renkasi vidurinį kelią – padaro ją “natūralia”. Mitas teigia, kad mirties bausmė, kaip ir nusikaltimas, yra nuo pat žmonijos egzistavimo pradžios gyvuojantis reiškinys. Todėl mirties bausmė yra visiškai priimtinas nusikaltimų problemos sprendimo būdas – jei iki pat šių dienų nemažai valstybių tebetaiko šią bausmę, tai kodėl jos reikėtų skubėti atsisakyti?

Taigi mitas nuskurdina mirties bausmės prasmę, palieka tik vieną jos aspektą – mirties bausmę kaip priemonę gelbėti visuomenę nuo nusikaltimų antplūdžio. Pasitelkus mirties bausmės sąvoką kaip pirminę semiologinę sistemą, perteikiančią kančių nusikaltėliui suteikimą, atkeršijimą jį nužudant, konstruojama antrinė semiologinė sistema, teigianti mirties bausmę esant natūraliu visuomenės apsaugojimo nuo blogio būdu. Pirminė sąvokos prasmė, “prilipdžius” prie jos šį konceptą, nebetenka savo daugiaplaniškumo, dramatiškumo. Nuskurdintos prasmės ir koncepto sujungimas gimdo mitą, teigiantį, kad mirties bausmė – tai nesudėtingas, “natūralus” ir veiksmingas būdas, leidžiantis “gydyti” visuomenę, apsaugoti ją nuo nusikaltėlių keliamo pavojaus. Mirties bausmės mitas, traktuodamas šią kraštutinę bausmę kaip panacėją, apie pačią mirties bausmę kalba ne

kaip apie nusikaltėlių žudymą, bet kaip apie “atsisakymą juos ekonomiškai išlaikyti”, jų likvidavimą kaip nuasmenintą, automatinį mašinos veiksmą, pašalinantį gendančią visuomenės organizmo dalį. Tačiau dėl to pats žudymas, nors ir saistomas su visuomenės, valstybės gerove, netampa humaniškesnis.

Kodėl mirties bausmės mitas toks patrauklus? Kodėl žmonės taip lengvai pasiduoda jo “apgavystei”? Iš dalies į šį klausimą galima atsakyti naudojantis C.Levi-Strauss'o mito samprata ir struktūra.

Mirties bausmės mito naratyvas apima struktūrą, sudarytą iš dvinarių priešpriešų, perteikiančių pirmiausia mūsų, visuomenės narių, paklūstančių priimtoms normoms, ir nusikaltėlių, sulaužiusių šias normas ir sukėlusių pavojų visuomenei, supriešinimą. Pasitelkus šias konkrečias priešpriešas galima prieiti prie abstraktesnių, giluminių opozicijų, nusakančių chaoso ir tvarkos, mirties ir gyvenimo, pagaliau blogio ir gėrio supriešinimą. Šias priešpriešas galima pavaizduoti tokia schema:

Jie : Mes

Nusikaltėlis : Auka

Neteisybė : Teisingumas

Žiaurumas : Humaniškas

Socialinių normų laužymas : Socialinių normų laikymasis

Pavojus : Saugumas

Chaosas : Tvarka

Mirtis : Gyvenimas

BLOGIS : GĖRIS

Mirties bausmė yra tarpininkas tarp šių priešpriešų ir jose slypinčių prieštaravimų. Ji apima tiek vienos, tiek kitos priešpriešos pusės reikšmes. Mirties bausmė yra “mūsų” poveikio priemonė “jiems”; už aukos nužudymą ji taikoma nusikaltėliui; tai yra žiauri bausmė, bet panaudojama humanizmo vardu; ji kaip bausmė panaudojama siekiant sustiprinti normų laikymąsi, bet kaip žudymas pati yra ir normų

laužymas; jos dėka chaosas ir pavojaus jausmas sukuria tvarkos ir saugumo iliuziją; pagaliau ji yra tarpininkas tarp gyvybės ir mirties, tarp blogio ir gėrio pačia plačiausia prasme.

Mitai, anot C.Levi-Strauss'o, kyla dėl nuslopinto nerimo ir neišspręstų prieštaravimų, slypinčių kultūrinės sąmonės gelmėse (5; 123 psl.). Mirties bausmės mitas veikia kaip nerimą mažinantis mechanizmas, padedantis visuomenės nariams “susigyventi” su šiais neišsprendžiamais prieštaravimais, nors ir neišsprendžia jų.

3. Mirties bausmės mito funkcijos

Mirties bausmės mitas įvairiai veikia mūsų suvokimą: visų pirma, jis pateikia tam tikrą šabloną, teigiantį, kad žiauriai nužudęs savo auką nusikaltėlis sąmoningai pasirinko tokį sprendimą, ir už jo padarytą skriaudą tėra vienintelė bausmė – mirtis.

Antra, mirties bausmės mitas palaiko visuomenėje nusistovėjusį požiūrį į bausmių sistemą, trukdo ją tobulinti ir keisti. Nors laikui bėgant mirties bausmės mitas keičiasi, “blanksta”, tačiau jo pagrindu formuojasi nauji mitai (jei sovietiniais laikais nebuvo jokių diskusijų dėl šios bausmės panaikinimo, tai dabar vis daugiau žmonių mano, kad apskritai mirties bausmę reikėtų panaikinti, bet “dar ne dabar”).

Mirties bausmės mitas atlieka dar ir “garo nuleidimo” funkciją, leisdamas prasiveržti emocijoms, paversti jas konkrečiais socialiniais veiksmais. Šis mitas kuria laisvės iliuziją, teigiančią, kad teisingumas egzistuoja, kad prieš mirtį visi yra lygūs. Mirties bausmės mitas leidžia trumpam prasiveržti tai gaivališkajai žmogaus pusei, trokštančiai nusikaltėlio mirties, o po to, “nuleidus garą”, grįžti prie įprastų socialinių vaidmenų ir disciplinos.

4. Mirties bausmės mito padariniai

Pirmiausia mirties bausmės mitas iškreipia realų pasaulio vaizdą. Jis siūlo mums supaprastintą šabloną, kaip turi būti baudžiami sunkiai nusikaltusieji, teigdamas, kad geriausias būdas tai padaryti ir apsaugoti visuomenę nuo blogio – nužudymas. Kartu mitas šį nusikaltusiojo atžvilgiu taikomą visuomenės smurtą vaizduoja kaip visiškai paprastą, natūralų, mechanišką veiksmą, atliekamą greitai ir nesudėtingai. Tačiau šitoks žudymo kaip šalto ir didelių pastangų nereikalaujančio veiksmo traktavimas gali demoralizuoti pačią visuomenę, priversti smurto karuselę suktyti dar greičiau. Daugelis tyrinėtojų teigia, kad mirties bausmės vykdymas lemia nusikaltimų prieš gyvybę išaugimą, t.y. žiaurumo efekto padidėjimą.

Antra, mirties bausmės mitas užgožia realias socialines problemas. Teigdamas, kad mirties bausmė yra vienintelė efektyvi priemonė, apsauganti nuo recidyvinių nusikaltimų, mitas skatina pamiršti tokias problemas kaip nusikaltimų prevencija, resocializacija, sąlygų kalėjimuose gerinimas ir pan. Nėgana to, mirties bausmės mitas teigia, kad nusikaltimų skaičius taip išaugo, jog tik mirties bausmė kaip kraštutinė poveikio forma galinti sustabdyti jo didėjimą. Mitas kalba ne tik apie mirties bausmės būtinumą, bet ir iškelia nusikaltimų problemą, nurodydamas jos aktualumą (nes ji "gali būti įveikta tik radikalias priemones"). Tačiau ar iš tiesų nusikaltimai yra tokia opi problema? Žinoma, kriminalinės statistikos duomenys rodo, kad per pastaruosius septynerius metus užregistruotų nusikaltimų skaičius sparčiai augo. Tačiau vargu ar mirties bausmės taikymas yra priemonė, galinti prisidėti prie nusikaltimų skaičiaus mažinimo. Pagaliau juk pati nusikaltimų problema yra neišvengiamai susijusi su radikaliais visuomenės pokyčiais ir su kitomis socialinėmis

problemomis (tai gali būti socialinis susvetimėjimas, nedarbas, skurdas, alkoholizmas ir pan.). Mirties bausmės mitas, kurį sustiprina žiniasklaida, akcentuodamas nusikaltimų problemą, nukreipia visuomenės dėmesį nuo šių ne mažiau opių problemų. Juk Lietuvoje nužudymas, kaip mirties priežastis, užima tik 11-ąją vietą tarp kitų mirties priežasčių, tuo tarpu savižudybių skaičiumi Lietuva pirmauja pasaulyje Deja, žiniasklaidoje tik retkarčiais pasirodo pavieniai straipsniai, nagrinėjantys savižudybių, medicinos paslaugų kokybės ir kt. problemas. Tuo tarpu nusikaltimams visi didieji šalies dienraščiai skiria nuolatines rubrikas, apimančias 1-2 puslapius laikraščio ploto.

Taigi mirties bausmės mitas užgožia realias socialines problemas, kurios yra ne mažiau svarbios negu nusikaltimai. Be to, dėl mirties bausmės mito įtakos visuomenės ir politikų dėmesys sutelkiamas į neefektyvius nusikaltimų problemos sprendimus, kartu atimant galimybę ieškoti alternatyvių, pažangesnių problemos sprendimo būdų.

Dar vienas mirties bausmės mito padarinys yra tas, kad jis trukdo moksliniam nusikaltimų tyrimui. Kai nusikaltimas suvokiamas kaip blogis, o nusikaltėlis kaip žmogus, sąmoningai pasirinkęs "blogio kelią", net nebandoma paaikškinti jokių socialinių to nusikaltimo priežasčių. Blogis neišgydomas ir todėl, pasak mito, vienintelis galimas elgesio su nusikaltusiuoju būdas – kuo griežtesnės bausmės (netgi mirties) taikymas. Deja, netgi tarp Lietuvos teisininkų (tiek teoretikų, tiek praktikų) nėra vieningo sutarimo dėl mirties bausmės panaikinimo ir efektyvesnių problemos sprendimo būdų paieškos būtinybės.

Taigi mirties bausmės taikymą Lietuvoje iš dalies nulemia mitologinė visuomenės narių sąmonė, aktyviai palaikanti šią žiaurią ir neefektyvią nusikaltimų problemos sprendimo

priemonę. Deja, smurtas gimdo smurtą ir todėl sunku tikėtis, kad visuomenė, šitaip “kovojanti su nusikaltimais”, pasiektų gerų rezultatų mažindama nusikaltimų skaičių.

Kriminaliniai mitai yra patvarūs ir ilgaamžiai, jie lengviau įsigali negu “nublanksta”. Būdami dinamiški, jie nesunkiai prisitaiko prie naujų sąlygų ir visuomenės poreikių. Kita jų gajumo priežastis yra ta, kad pati visuomenė neretai nori “būti apgauta”. Šiuolaikinėje visuomenėje, kur žiniasklaida atlieka tarpininko tarp informacijos ir jos vartotojų vaidmenį, praktiškai neįmanoma gauti tikslios, neiškraipytos informacijos apie mus supantį pasaulį. Be to, pačią realybę, kuri yra daugiapusė, daugiaspektė, pernelyg sudėtinga suvokti žmogui, maščiančiam schemomis. Tuo tarpu žiniasklaidos platinami mitai, siūlydami

nesudėtingus stereotipus, nusakančius, kaip turi būti suvokiama ir kokia yra realybė, pateikia paprastą ir aiškų atsakymą į rūpimus klausimus. Todėl neretai žiniasklaidos transformuota ir pateikta informacija pasitikima labiau nei žiniomis iš pirminio šaltinio.

Kriminalinių mitų tyrimas vargu ar gali sugriauti šiuos mitus. Pagaliau pats mitų demaskavimas ir realybės atskleidimas gresia tapti mitologo kuriamu mitu. Vis tik, kaip teigia R.Barthes’as, privalome siekti realybės ir žmogaus, aprašymo ir aiškinimo, daikto ir žinojimo apie jį sutaikymo. Todėl tikiuosi, kad kriminalinių mitų analizė gali bent šiek tiek praplėsti kriminalinės situacijos suvokimo ribas, skatinti atsisakyti senų ir ieškoti naujų, veiksmingesnių, su nusikaltimais susijusių, problemų sprendimo būdų.

Literatūra

1. Bartas R. *Teksto malonumas*, Vilnius: Vaga, 1991.
2. Beirne P. Messerschmidt J. *Criminology*, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
3. Dobryninas A. Mirties bausmė Lietuvoje: tarp teisinės semantikos ir politinės pragmatikos. Kn.: *Žmogaus teisės Lietuvoje* (sud. N.Lomanienė), Vilnius: Nepriklausomas sociumo tyrimo institutas, 1996.
4. Dobryninas A. Violence in Crime News. In: *Violence in Contemporary World: International Conference, June 27-29, 1997*. Saint Petersburg: Institute of Sociology of Russian Academy of Science, 1997, p. 85-87.
5. Fiske J. *Introduction to Communication Studies*, London and New York: Routledge, 1996.
6. Gudonienė V. Kodėl naujienos?. Kn.: *Šiuolaikinio socialinio diskurso analizė*, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
7. Hall S., Critcher Ch., Jefferson T., Clarke J., Roberts B. *Policing the Crisis*, London and Basingstoke: The Macmillian Press Ltd., 1979.
8. Jovaišas K. Mirties bausmė: teisėtas atpildas ar valstybės sankcionuota žmogžudystė?. - *Teisės problemos*, 1997, Nr.1.
9. Kappeler V.E., Blumberg M., Potter G.W. *The Mythology of Crime and Criminal Justice*, Illinois: Waveland Press Inc., 1993.
10. *Nusikalstamumas ir gyvenotojų nuomonė apie jų teisinį saugumą: statistikos rinkinys*, Vilnius: Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1991.
11. Vaišvila A. Bausmės problema teisinėje valstybėje: mirties bausmės aporija. - *Teisės problemos*, 1997, Nr.1.
12. Бахтин М.М. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*, Москва: Художественная литература, 1990.
13. Шнайдер Г.И. *Криминология*, Москва: Прогресс, 1994.